

Elżbieta SKORUPSKA-RACZYŃSKA

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

rektor@ajp.edu.pl

<http://orcid.org/0000-0002-6236-6302>

**ZAPOŻYCZENIA NIEMIECKIE W XIX-WIECZNYM
DYKCYONARZU MICHAŁA AMSZEJEWICZA
(PRZYCZYNEK DO BADAŃ NAD SŁOWNICTWEM
OBCEGO POCHODZENIA W POLSZCZYŹNIE)**

Wpływy obce na polszczyznę i jej oddziaływanie na języki innych narodów stanowiły przedmiot zainteresowań badawczych wielu leksykologów, o czym świadczy przebogaty w tym zakresie dorobek polskiego językoznawstwa (BPGHII, BPGHIV, Urbańczyk 1993). Okresem szczególnym w dziejach języka polskiego i kultury społeczeństwa jest wiek XIX, charakteryzujący się m.in. intensywnym rozwojem techniki i szeroko rozumianej komunikacji, myśli naukowej, literatury i sztuki, co bezsprzecznie wpłynęło również na stan leksyki polskiej. W jej zasobach, ze względu na uwarunkowania polityczne w tym okresie, znalazły się znaczące pokłady zapożyczeń z różnych języków obcych, zarówno nowych, jak w wypadku narastających od pierwszej połowy tego stulecia wpływów angielskich¹, jak i aktywnie oddziałujących na polszczyznę od początków jej kształtowania, by przywołać łacinę i jej tysiącletnie wpływy owocujące znaczącą grupą latynizmów żywotnie funkcjonujących w polszczyźnie do czasów współczesnych (zob. Witaszek-Samborska 1992, 1993), a która w XIX wieku, utraciwszy status języka uniwersalnego, stanowiła atrakcyjne źródło leksykalne chętnie wykorzystywane w intensywnie rozwijających się dziedzinach nauki i techniki, o czym traktuje monografia *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku* (Skorupska-Raczyńska 2000a, zob. też Skorupska-Ra-

---

¹ Obszernie to zjawisko opisuje B. Walczak (1997: 123–131), Zob. też: E. Mańczak-Wohlfeld: 1987a, 1987b, 1988, Peplowski 1989, Skorupska-Raczyńska 2000, Walczak 1991.

czyńska 2001), czy też wpływy niemieckie, uwarunkowane wcześniej kulturowo, a w XIX wieku politycznie. Te zaś stały się przedmiotem wnikliwych badań podjętych przez Bogusława Nowowiejskiego, który ich wyniki opublikował w obszernej monografii *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku* (1996, zob. też Nowowiejski 1990, 1992a, 1992b, 1995). Liczący bez mała pięćset jednostek materiał leksykalny, obejmujący słownictwo progresywne w omawianym stuleciu („339 zapożyczeń właściwych, 106 derywatów, 29 formacji hybrydalnych oraz 19 wyrazów o statusie zapożyczeń doraźnych i rzeczowych cytatów” (Nowowiejski 1996: 237)), badacz wyekscerpował z polskojęzycznych czasopism XIX-wiecznych (łącznie ok. 30 000 stron) i – odnosząc je do kilkuset pożyczek wcześniejszych z języka niemieckiego – poddał analizie i wielopłaszczyznowej interpretacji. Ponieważ praca została przeprowadzona na materiale czasopism, czyli medium żywo reagującego na potrzeby komunikacyjne, można zadać pytanie o rejestrację zapożyczeń z języka niemieckiego w XIX-wiecznych opracowaniach leksykograficznych, przede wszystkim w słownikach wyrazów obcych.

W ogólnym ujęciu słowniki wyrazów obcych stanowią zbiory przyjmowanych z zewnątrz zapożyczeń – uporządkowanych zgodnie z przyjętą przez leksykografa kompozycją, objaśnionych znaczeniowo i źródłowo – charakteryzujących się pewnym stopniem trudności percepcyjnej, bez względu na czas ich przyjęcia do zasobów języka rodzimego. Tym samym ich zawartość leksykalną tworzą pożyczki dawniejsze, ale nie do końca zasymilowane z językiem polskim, jak i nowsze, nieupowszechnione, których rozumienie przez przeciętnego użytkownika polszczyzny może być utrudnione. Słowniki wyrazów obcych współcześnie są najczęściej wydawanymi opracowaniami leksykograficznymi (zob. Miodunka 1989, Piotrowski 1994, Skorupska-Raczyńska 2004, Żmigrodzki 2009), co podkreśla ich znaczącą rangę w realizacji procesu komunikacji interpersonalnej.

Celem niniejszego artykułu jest zatem próba odpowiedzi na pytanie o status przyjętych do polszczyzny zapożyczeń z języka niemieckiego a zarejestrowanych w wydanym w połowie XIX wieku *Dykcjonarzu zawierającym wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone*², któ-

---

² Pełny tytuł: M. Amszejewicz, *Dykcjonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone, a mianowicie: w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu prawniczym, administracyjnym, gazeciarskim, naukowo-filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane*, Warszawa 1859. Dalej jako *Dykcjonarz*.

rego autor Michał Amszejewicz zebrał ponad 15 tysięcy wyrazów hasłowych, w tym 12 644 monosemy i 2 380 haseł o dwóch i wielu znaczeniach, opracował je – tworząc podstawy nowoczesnej metaleksykografii³ – semantycznie (od znaczenia ogólnego po specjalistyczne) oraz genetycznie (wskazując w wypadku 2/3 zapożyczeń ich źródło pochodzenia bądź etymologię), zastosowawszy system kwalifikatorów skrótowych, których wykaz umieścił na początku słownika w „Objaśnieniu znaków i skrótów”⁴. Pełny zestaw skrótów nazw języków obcych wykorzystanych w słowniku liczy 24 sygnatury, w tym **z niem.** (z niemieckiego), która identyfikuje w *Dykcjonarzu* 420 germanizmy⁵.

Analiza zasobów *Dykcjonarza* Michała Amszejewicza pozwoliła na wskazanie zarejestrowanych tam łącznie 633 leksemów przyjętych z języka niemieckiego, obejmujących 511 wyrazów hasłowych monosemicznych oraz 122 hasła polisemiczne, w tym: przede wszystkim 69 o dwóch znaczeniach, 30 o trzech oraz 13 o czterech znaczeniach. Sporadycznie w analizowanym materiale odnajdujemy artykuły hasłowe z pięcioma (2 hasła), sześcioma (5 haseł) i siedmioma jednostkami semantycznymi (3 hasła). Uznając każde znaczenie za odrębny semantycznie twór, przyjmujemy, iż autor słownika w *Dykcjonarzu* zarejestrował łącznie 838 jednostek leksykalnych źródłowo związanych z językiem niemieckim. Oto przykłady zapożyczeń:

– o jednym znaczeniu: *abszyt* ‘odprawa, odstawka, dymisja’⁶, *anszlag* ‘kosztorys, wykaz kosztów, spis wydatków, np. na budowę’, *balas* ‘gatunek rubinów białych v. cielistych’⁷, *bankakcja* ‘bilet świadczący o współ-

³ O atrakcyjności *Dykcjonarza* świadczy włączenie jego zasobów i rozwiązań metaleksykograficznych do *Słownika języka polskiego* opracowanego przez A. Zdanowicza, M. Bohusza-Szyszkę, J. Filipowicza i innych, wydanego w 1861 roku w Wilnie (zob. Skorupska-Raczyńska 1998: 71–86).

⁴ Autor *Dykcjonarza* wykorzystał w słowniku 83 kwalifikatory skrótowe, w tym: 57 terminologicznych, 11 ekspresywno-stylistycznych, 9 normatywnych oraz po 2 – chronologiczne, geograficzne i społeczno-środowiskowe. Łącznie tymi kwalifikatorami opatrzył ponad 3740 jednostek leksykalnych. Ponad 200 kolejnych skwalifikował opisowo.

⁵ *Dykcjonarz* M. Amszejewicza jest pierwszym w historii polskiej leksykografii słownikiem wyrazów obcych, którego autor, podjąwszy próbę etymologicznego opracowania słownictwa zapożyczonego do polszczyzny a zarejestrowanego w opracowaniu, wskazał genezę zebranego materiału leksykalnego. Zawarte w słowniku objaśnienia etymologiczne odzwierciedlają nie tylko kierunek interferencji językowej, ale też przekazują wiedzę o kulturze materialnej i intelektualnej użytkowników polszczyzny.

⁶ Przykłady zapożyczeń z języka niemieckiego podaję w zakresie ich objaśnień znaczeniowych zgodnie z zapisem autorskim w *Dykcjonarzu*. W wypadku odsyłacza ob.[acz] i przywołanego hasła, podaję jego znaczenie jako synonimiczne. W zakresie ortografii dostosowuję zapis do zasad obowiązujących współcześnie.

udziale w jakimś banku, weksel bankowy na większą sumę', *baumkuch* 'gatunek ciasta służącego do ubrania stołu jako piramida; babka guzowata', *buterschnitt* 'nazwa krajanek chleba lub bułki z masłem, nakładanych krajaniem cienko serem holenderskim, szynką lub innym jakim mięsem', *cyndloch* 'zapał u strzelby'⁸, *fajerwerker* 'nazwa dawana podoficerom artylerii', *flaterka* 'połatka, trzęsidło, dąterka'⁹, *glaskopf* 'błyszcz żelaza', *gryfel* 'marmurowa, czarna pałeczka w kształcie ołówka, do pisania na marmurowych czarnych tablicach', *kandelcukier* 'nazwa w sprzedaży oczyszczonego krystalizowanego cukru', *kremserwajs* 'nazwanie blejwasu, sprzedającego się w kawałkach czworograniastych, zarobionego za pomocą gumy arabskiej'¹⁰, *landaman* 'tytuł głowy rządu w niektórych kantonach szwajcarskich', *mittelszeg* druk. '(u presera) pręt żelazny w pośrodku ramy, w którą preser przyrządza czcionki do druku', *ortbant* art. 'obicie tyłu łoża armatniego, z wierzchu i z dołu', *plichta* 'budka w tylnej części małego statku, np. szkuty; kajuta dla naczelnika', *reingraf* 'hrabia znad Renu', *rutgiser* 'co mosiądzowe rzeczy leje', *sznyper* chir. 'narzędzie jedno z najwygodniejszych do puszczenia krwi', *treter* 'zbieganie, tartas'¹¹, *wartman* 'rotman, który idzie przed statkiem naładowanym, wskazując, kędy ma płynąć', i in.;

– o dwóch znaczeniach: *antaba* 1) 'rękojeść, rączka jakiejś rzeczy, naczynia', 2) 'ucho jak u garnka, statku'; *falc* 1) '(u stolarzy i cieślów) zakład'¹², 2) 'u introligatorów, wystający pasek papieru wprawiony do książki zamiast brakującego arkusza, ażeby później ten arkusz lub kartę do niego przykleić'; *folarz* 1) 'wałkarz, pracz, blecharz sukna'¹³, 2) 'trudniący się wywozem węgla z lasu'; *kacercz* 1) 'odstępca od prawdziwej wiary; heretyk, który fałszywe zdania w wierze wynajduje lub upornie broni', 2) 'koń nieujeżdżony', i in.;

– o trzech znaczeniach: *bet* 1) 'pierzyna, pierznik miękko pierzem wysłany'¹⁴, 2) fig. 'łożysko'¹⁵, 3) '(w grze karcianej) niewzięcie potrzebnej

⁷ Skrót v. oznacza 'albo'.

⁸ *Zapał* w znaczeniu 'zapalnik' (SW).

⁹ *Flaterkę* nazywano ozdobną blaszkę na głowie bądź ubraniu kobiecym, chwiejącą się przy poruszeniu. Por. SW.

¹⁰ *Blejwas* – dawniej farba biała ołowiana (SW).

¹¹ *Tartas* – in. 'zgiełk, gwałt, wrzawa, hałas, rozgardiasz, zamęt' (SW).

¹² *Zakład* w znaczeniu 'zakładka' (SW).

¹³ *Blecharz* – wybielacz sukna bądź pilśniarz (SW).

¹⁴ *Pierznik* jest staropolską nazwą pościeli, pierzyny, materaca (SW).

¹⁵ *Łożysko* – tu w znaczeniu 'legowisko' (SW).

liczby bitek, lew; przegrana; stawka za przegraną'; *dank* 1) 'nagroda zwycięska, którą zwycięzca odnosi; hołd', 2) 'pierwszeństwo, prym, przodek', 3) 'podziękowanie, oznaka dziękczynna'; *loch* 1) 'jama, jaskinia', 2) 'piwnica', 3) 'podziemie, więzienie podziemne', i in.;

– o czterech znaczeniach: *borgować* 1) 'od kogo v. u kogo brać na borg, pożyczać u kogo', 2) 'co komu dawać na borg, na kredyt, na poczekanie', 3) fig. 'odkładać, do czasu poczekać', 4) fig. 'folgować, pobłażać, ochraniać, oszczędzać'; *cech* 1) 'towarzystwo jednego rzemiosła osób, które za nadanym przywilejem schadzki swoje miewają dla utrzymania między sobą porządku', 2) 'kompania, bractwo, banda', 3) 'schadzka cechu, miejsce gdzie się cech schodzi, gospoda', 4) górn. 'studnia, pieczara, rudnik, szyba'¹⁶, i in.;

– o pięciu znaczeniach: *buchta* 1) 'woda, która się wdarła w ziemię, wybrzeże', 2) 'mała zatoka, odnoga, mała przystań dla statków, rzeczna lub morska nie przez sztukę, lecz naturę utworzona', 3) 'buchta okrętu lub bryku: sztuki niby brzuch ich składające', 4) 'potężny kawał chleba lub ciasta na chleb', 5) myśl. 'miejsce na ziemi od czarnej zwierzyny poryte', i in.;

– o sześciu znaczeniach: *lada* 1) leś. 'narzędzie służące do wydobywania pni z korzeniami głęboko w ziemi zapuszczonymi', 2) 'narzędzie do rżnięcia siczki', 3) leś. 'sztuka drzewa dębowego 30–40 cali gruba, 18 stóp długa, używana w olejarni', 4) 'skrzynia; lada u organów; lada we młynie, tj. skrzynia nad kamieniem, w którą zboże wsypują; lada wozowa, tj. winda, lewar do wkładania ciężarów na wóz', 5) 'skrzynia kasy ogólnej rzemieślników', 6) 'pusta nieorana rola, nowina', i in.;

– o siedmiu znaczeniach: *cecha* 1) 'powłoczka poduszek, pierzyny; poszewka', 2) 'wóz do chmielu', 3) 'znak, oznaka, piętno', 4) 'narzędzie do cechowania, którym się znak wyciska, wybija, wypala', 5) mat. 'pierwsza cyfra każdego logarytmu', 6) 'różnica jednej odmiany od drugiej', 7) fig. 'znak charakterystyczny, znamię, po którym się poznaje', i in.

Zróznicowanie liczbowe jednostek leksykalnych zarejestrowanych w poszczególnych hasłach wskazuje z jednej strony na słownictwo nowe monosemantyczne, o niskim bądź niewysokim stopniu upowszechnienia komunikacyjnego, z drugiej na wyrazy o znaczącej asymilacji w polszczyźnie, o czym świadczą procesy generalizacji znaczeniowej i związana z nimi polisemiczność.

¹⁶ *Schadzka* – zebranie, zgromadzenie cechu (SW); *banda* – in. gromada (SW); *szyba* – in. szyb, w polszczyźnie XIX wieku rzadko używany (SW).

Analiza znaczenia 838 jednostek leksykalnych źródłowo niemieckich zarejestrowanych w *Dykcjonarzu* pozwala na wskazanie dziedzin, którym funkcjonalnie badane wyrazy były w połowie XIX wieku przyporządkowane. Okazuje się, że najczęściej – w wypadku 155 jednostek (18,5%) – dotyczy ono rzemiosła, m.in. takich gałęzi, jak: bednarstwo (np.: *fizy* ‘u bednarza, miara żelazna służąca do oznaczania wysokości i szerokości naczynia’ itp.); budownictwo (np.: *astrych* ‘bruk, nalepa z wapna, gipsu i potłuczonych kamieni, równie podłoga jak i sufit’, *buksztyn* ‘kamień palony, cegła’, *obdach* ‘daszek broniący od deszczu ścianę’ itp.); ciesielstwo (np.: *felec* ‘w robocie ciesielskiej, wyrobienie w belkach felców’ *ryflard* ‘wielki hebel ciesielski’ itp.); drukarstwo (np.: *fach* ‘u zecera, podziałka w skrzynce drukarskiej’, *interlag* druk. 1) ‘w prasach jednocugowych, nazwa arkusza papieru zwykle przyklejonego na dekle, służącego preserowi do wypodkładania równości druku’, 2) ‘w prasach dwucugowych, nazwa kilku lub kilkunastu arkuszy nieco zmoczonych, służących dla dobrego wyciśnienia druku oraz jako zabezpieczenie od uszkodzenia czcionek’¹⁷, *mittel* druk. 1) ‘u zecera, gatunek czcionek’, 2) ‘u presera, środek arkusza’ itp.); farbiarstwo (np.: *bergryn* ‘zieleń górna, farba’ itp.); introligatorstwo, (np.: *fizerajza* intr. ‘żelazko, którym u książek i pugilaresów brzegi fizeruje, tj. linijkę po brzegach na gorąco wyciska’, *heftlada* intr. ‘lada z haczykami i sztyftami, mająca dwie śruby, służąca do zszywania książek’ itp.); jubilerstwo i złotnictwo (np.: *brantować* ‘złoto lub srebro ogniem oczyszczać, pławić’, *halsbant* ‘naszyjnik’, *hankier* ‘gatunek przeświecającego się bursztynu’ itp.); kamieniarstwo (np.: *flisa* ‘plita v. płyta kamienna, tafla’ itp.); krawiectwo (np.: *gwent* ‘fałd, załamanie, zagięcie u sukni’ itp.); stolarstwo (np.: *dyl* ‘tarcica gruba, pospolicie trzechcalowa; deska, bal’, *felung* stol. ‘gładka powierzchnia wznioślejszymi otoczona brzegami’, *ferklejdunk* ‘listwa do drzwi, okien’ itp.); szewstwo (np.: *fumel* ‘u szewców, drewnienko wyrżnięte do gładzenia podeszwy’, *kramraszpil* ‘narzędzie szewskie do obrównywania podeszwy’, *tret* ‘wszywanka, szycie podeszwy u trzewika damskiego naokoło stopy’ itp.); ślusarstwo (np.: *bankajz* ‘w robotach blacharskich, kowalskich, ślusarskich, żelazny kruk do wbijania w ścianę’ itp.); włókiennictwo (np.: *folować* ‘wałkować sukno, zbijać je, aby grubsze było’, *futerbarchan* ‘rodzaj barchanu, na podszewki używany’, *kartun* ‘materia baweł-

¹⁷ Określenia *jednocugowy* i *dwucugowy* odnoszą się do ciągu druku jednopasmowego i dwupasmowego. Por. SW.

niana, początkowo z Indii', *szlichtować* 'płótno szlichtą pomazać'¹⁸ itp.); *zegarmistrzostwo* (np.: *gang* 'bicie perpendykułu lub sprężyny w zegarkach; odgłos tego bicia' itp.).

W kolejności jest to liczne słownictwo *wojskowe* – 93 jednostki leksykalne (11,1%) oraz z zakresu *handlu*, *kupiectwa* i *finansów* – 72 jednostki leksykalne (8,6%) interpretujące popularne w XIX wieku dziedziny życia. W wypadku wojskowości są to zarówno nazwy miejsc (np.: *blokauz* 1) 'twierdza z bloków', 2) 'strażnica v. wieża, z której nieprzyjaciela wypatrują', *eksercirhauz* 'gmach, budowla, gdzie się wojsko eksercytuje, tj. ćwiczy się w musztrach', *forsztat* 'przedmieście przed fortecą' itp.), jak broni i jej części (np.: *cyndlont* 'lont do zapalania strzelby', *dupelihak* 'rodzaj dawnej strzelby', *felcech* 'pendent u pałasza v. szabli'¹⁹ itp.), ale także osób z nią związanych (np.: *bosman* 'dozorca nad uzbrojeniem okrętu, linami, kotwicami itd. w stopniu podoficera', *cekwart* 'rynsztunkowy, oficer mający dozór zbrojowni', *gefrejter* 'kapral, starszy szeregowy żołnierz, rozstawiający wartę, uczący nowo zaciężonych itd., niekiedy żołnierz policyjny', *gemejn* i *gemejna* 'prosty żołnierz, szeregowiec' itp.) oraz ich czynności (np.: *frysz* 'rozejm, zawieszenie broni', *hauptwach* 'główna warta, odwach'²⁰, *szylldwach* 'warta, stójka, straż' itp.).

Precyzyjnie w słowniku zostało opracowane słownictwo handlowe, kupieckie i finansowe, szczególnie w wypadku terminów, które w XIX wieku interpretowały skomplikowane procesy bankowości dynamicznie wówczas rozwijającej się na terenach polskich. Przykładem może być artykuł hasła *weksel*, w którym na początku Amszejewicz zawarł informacje ogólne o treści: 'jest albo asygnacją, mocą której wystawiający zobowiązuje się komuś pewną sumę pieniędzy, w oznaczonym czasie, przez trzecią w innym miejscu zapłacić; albo też jest rewersem (dokumentem), mocą którego wystawiający jako dłużnik swemu wierzycielowi obowiązany jest z pewnej sumy pieniędzy w oznaczonym przy wystawieniu czasie i miejscu uiścić się. Weksel nadto jest dokumentem, który wystawiającego do tego stopnia czyni odpowiedzialnym, że tenże w razie nieuiszczenia się z przyrzeczenia do więzienia wtrąco-

¹⁸ *Szlichta* – klej tkacki przygotowywany z mąki żytniej i wody; służył do wyrównywania nici i nadawania sztywności tkaninie (SW).

¹⁹ *Pendent* – pas przekładany przez ramię do utrzymania szabli albo szpady u boku (SW).

²⁰ *Odwach* – budynek, pomieszczenie dla żołnierzy pełniących straż; również areszt w takim miejscu (SW).

nym być może', a następnie szeregowo wymienił i specjalistycznie omówił różne typy weksla, jak np.: *weksel własny*, *weksel trasowany*, *sola weksel*, *prima weksel*, *secunda* i *tertia*, *weksle jarmarczne* i *niejarmarczne*, *weksle a'dato* (od daty), *a'vista* i *a'uso* (zob. Dykjonarz: 484–485). Precyzję słownikowego przekazu odzwierciedlają i inne przyjęte z języka niemieckiego profesjonalizmy finansowe, handlowe i kupieckie, by przywołać podręcznikowo objaśniony termin *preis-kurant*, oznaczający 'spis towarów z oznaczeniem ceny', w którego definicji encyklopedycznej odnajdziemy jego zamienniki leksykalne z dużą dozą prawdopodobieństwa stosowane w dokumentach w języku niemieckim (tj.: *Preiscourat*, *Preisliste*, *Waarenverzeichniss*, *Correntpreise*, *Waarenpreise*, *Courantpreise*) oraz szczegółowe, liczące około 3000 znaków, opracowanie finansowych czynności związanych z wypełnieniem i obsługą księgową spisu (zob. *Dykjonarz*: 376–377). Dokładnością wskazówek charakteryzują się i inne, realnoznaczeniowe definicje leksykograficzne, jakimi opatrzone terminy zawodowe, jak np.: *anschluss* han. 'zawarcie albo zamknięcie kasy, znaczy z końcem miesiąca lub roku zebrać w jeden ogół pomieszczone w niej szczegółowe przychody albo wydatki', *dyskontować* han. 'weksel na pewien termin przed upływem jego za gotowe pieniądze sprzedać i za to umówiony procent (dyskonto) odstąpić lub też podobny weksel za gotowe pieniądze kupić i pewien procent (dyskonto) sprzedającemu zapłacić', *forszus* 'zaliczenie, przedpłata, zapomoga, zadatek; pieniądze naprzód dane', *hallaż* 'targowe od budy, pieniądze targowe, jarmarkowe, płaca od sprzedaży na targu', *rabat* han. 'potrączka z ceny²¹, spust z ceny, potrącenie, upuszczenie z ceny, ustąpienie z oznaczonej ceny towaru' itp.

O bogactwie zasobów słownika świadczą kolejne germanizmy, przyporządkowane funkcjonalnie innym dziedzinom życia, by wymienić: geologię (np.: *kluchta* 'rozpadlina, wąż w górach, skałach'); górnictwo i hutnictwo (np.: *folbun* gór. 'zrąb' i *szurloch* 'w piecu hucianym otwór, którym się w piecu pali'); hodowlę (np.: *fajfer* 'gatunek gołębi'); leśnictwo i myślistwo (np.: *foczmejster* 'zawiaadowca lasów skarbowych w pewnym okręgu; okręgowy leśniczy, zwykle oficer straży leśnej' i *glot* 'siekanica, grankulka, siekany ołów do nabijania strzelby na grubego zwierza'); nazwy kulinariów (np.: *arumszmalc* 'jaja sadzone, które w kilimkach że-

²¹ *Potrączka* – procent potrącony od pewnej sumy; w polszczyźnie XIX wieku rzadko używany (SW).

laznych robią z masłem tretowanym'²², *biszoř* 'napój z wina czerwonego, araku, cukru i korzeni', *pekeflejš* 'mięso solone', *szořdra* 'wieprzowa łopata wędzona, solona; szynka'); słownictwo meteorologiczne i morskie (np.: *flaga* 1) 'dżdżyste powietrze, chmura gęsta', 2) 'burza, nawałnica' i *bort* 'część pokładu okrętowego lub innego jakiego statku, gdzie się zwykle mieszczą różne sprzęty, rupiecica, wiktuały itd. '); muzyczne (np.: *leiter* muz. 'to samo co ton; przewodnik tonu'); ogrodnicze (np.: *sznit-jarmuż* 'kilkakrotnie do roku obrzynany, zawsze świeże wypuszcza liście'); orylskie (np.: *fryjor* fl. 'wiosenne spławianie zboża, szczególnie Wisłą do Gdańska'); prawne, prawnicze i urzędnicze (np.: *abszytować* 'ze służby odprawić, uwolnić, usunąć', *forsztelować* 'przedstawić, podawać się, wynosić się, dochodzić, dosięgać', *forytarz* 'oskarżyciel prawny, łożdrownik'); teatralne (*ferzegang* teat. 'miejsce, gdzie urządzona podłoga z maszyną do zapadania') i inne – łącznie 511 jednostek leksykalnych (61,8%).

Z 838 jednostek leksykalnych źródłowo związanych z językiem niemieckim a zarejestrowanych w *Dykcjonarzu* Michała Amszejewicza, odzwierciedlającym w przypisanym mu zakresie stan zasobów leksykalnych polszczyzny w połowie XIX wieku, w polszczyźnie najnowszej odnajdujemy ich 321, czyli 38,3%, co oznacza, że bez mała 2/3 analizowanych wyrazów (517 jednostek leksykalnych; 61,7%) zaliczyć możemy do słownictwa recesywnego w ubiegłym, bez mała stuipięcdziesięcioletnim okresie²³. Do zasobów archiwalnych przechodziły wówczas zarówno zapożyczenia cytatowe (np.: *frosch* 'dolna ruchoma część smyczka', *gelejtettel* 'tak się nazywają świadectwa udzielane za opłatą na granicy Żydom zagranicznym do Królestwa Polskiego przybywającym', *glidwasser* 'wodnista wigoć', *hausknecht* 'stróż domowy, służyący w oberży', *herrengulden* 'dawna moneta w Kolońskim, w Niemczech', *leiterfremd* muz. 'przeciwnie, tak nazywają się tony przypadkowo podwyższone lub zniżone, nienależące do panującej gamy, czyli do tonu, w którym jesteśmy', *rutscher* muz. 'to samo co galop' itp.), jak i do pewnego stopnia zasymilowane w polszczyźnie (np.: *bindas* 'siekiera wąska do wydrążenia dziur, z szczupłą a długą

²² *Masłem tretowanym* nazywano w staropolszczyźnie masło przepłukane w zimnej wodzie; w SW z kwalifikatorem „staropolski” (archaiczny). *Kielimek* (raczej *kielimka*, *kielimka*, *kilimka* – w SW wskazane jako archaiczne) oznacza żelazny tygielek z rączką, przeznaczony 'do smażenia lub pieczenia jaj i innych potraw'.

²³ Potwierdzeniem jest rejestracja w wykorzystanych w niniejszej pracy popularnych źródłach leksykograficznych. Na przykład w USJP odnajdujemy 282 analizowane wyrazy, a WSWO kolejne 39 wyrazów.

szują, *galsztyn* 'gatunek witiolu'²⁴, *legatura* 'przymieszanie nieszlachetnego metalu do szlachetnego, jak np. miedzi do złota', *oselbar* górn. 'który z dołów rudnych wodę wyciąga', *winkielak* zecerski 'do składania pisma, ze śrubką do zamykania wiersza' itp.). Z dużą dozą prawdopodobieństwa na ich recesywność wpłynął rozwój techniki oraz zmiany kulturowe, społeczne i prawne, jakie zaszły w drugiej połowie XIX i XX stuleciu, a także dążność do polonizacji słownictwa, szczególnie wzmożona w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku (zob. Walczak 1995).

Dodać należy, iż w grupie analizowanego słownictwa, zarejestrowanego w USJP i WSWO (łącznie 321 jednostek leksykalnych), odnajdujemy kolejne 81 (9,7% badanego materiału leksykalnego) o wskazanej recesywności, o czym świadczą kwalifikatory: arch. (archaiczny, archaizm), przestarz. (przestarzały), a także hist. (historia, historyczny) i histor. (historyzm). Zgodnie z powyższymi wskazówkami do słownictwa nacechowanego chronologicznie zaliczyć możemy 81 jednostek leksykalnych, w tym:

– do dawnego 10, np.: *farucymer* arch. a) 'kobiety należące do dworu królowej, księżnej lub do otoczenia możnej pani szlacheckiego rodu; damy dworu', b) 'pokoje dla dam dworskich'²⁵, *harnasz* arch. 'zbroja rycerska; pancerz', *liwerant* arch. 'dostawca towarów, zwłaszcza dostawca wojskowy' itp.;

– do czynno-biernego, czyli wychodzącego z użycia 39, np.: *berlacz* przestarz. 'wojłokowy lub futrzany but zimowy nakładany w czasie mrozów na zwykłe obuwie', *borg* przestarz. 'kredyt; zwykle w wyrażeniu: Na borg', *deka* przestarz. 'przykrycie, pokrowiec, narzuta', *dekort* przestarz. 'ustępstwo z ceny towaru w wypadku natychmiastowej zapłaty lub w razie dostarczenia towaru niedoważonego, w gorszym gatunku itp.; bonifikata, rabat', *sztycharz* przestarz. 'rytownik wykonujący sztychy' itp.;

– do historycznego, czyli określającego jedynie realia epok minionych 32, np.: *barta* histor. 'berdysz o krótkim trzonku', *fornal* histor. 'w dawnych majątkach ziemskich: robotnik rolny wykonujący prace gospodarskie końmi', *glejt* histor. 'w średniowieczu: dokument wydawany przez panującego, zezwalający danej osobie na przejazd przez jakieś terytorium, zapewniający bezpieczeństwo osobiste; list żelazny', *oberlejtnant* histor. 'porucznik w wojsku austriackim, niemieckim i w piechocie cudzo-

²⁴ *Witriol* – kwas siarczany (SW).

²⁵ Definicje znaczeniowe współczesne podają za USJP lub WSWO.

ziemskiej w dawnym wojsku polskim', *rynsztunek* przestarz. 'wyekwipowanie i uzbrojenie żołnierza i konia' itp.

W pozostałym a żywotnym współcześnie analizowanym słownictwie pochodzenia niemieckiego (240 jednostek leksykalnych; 28,6% analizowanego materiału) za dominujące uznać można wyrazy nacechowane, przede wszystkim terminologicznie – 126 jednostek, ale też stylistycznie – 48 jednostek; rzadziej jest to leksyka neutralna – 66 jednostek, m.in. takie wyrazy, jak np.: *brytfanna*, *cal*, *flaga*, *futro*, *loch*, *luka*, *pasztet*, *szlaban* czy *warsztat* itp., których historia w polszczyźnie niejednokrotnie sięga korzeniami XVI i XVII wieku (zob. ESJP, NSEJP).

Wśród 126 terminów i profesjonalizmów, wskazanych bez mała czterdziestoma kwalifikatorami, liczbowo na plan pierwszy wysuwa się słownictwo przyporządkowane budownictwu – 12 jednostek i wojskowości – 11 jednostek oraz muzyce – 10 jednostek (np.: *ankrować* bud. 'spajać, wiązać mury, belki ankrami', *cembrować* bud. 'umacniać ściany zbiorników wody, zwłaszcza studni lub brzegi rzek drewnianymi belkami albo obmurowywać je cegłą, kamieniem lub betonem' i *feldmarszałek* wojsk. 'w armii niemieckiej i angielskiej: najwyższy stopień wojskowy będący odpowiednikiem marszałka w innych armiach', *rotmistrz* wojsk. 'w wojsku polskim w okresie międzywojennym i w pierwszych latach po II wojnie światowej: stopień oficerski w kawalerii'²⁶ oraz *lutnia* muz. strunowy, szarpany instrument muzyczny). W kolejności są to terminy morskie/żeglarskie i techniczne – po 9 jednostek leksykalnych (np.: *bodmeria* mors. 'pożyczka zaciągnięta, zwłaszcza przez kapitana w obcym porcie, pod zastaw statku, części jego wyposażenia lub przewożonego ładunku' i *faszyna* techn. 'pęki chrustu, wikliny lub gałęzi, mocno związane, używane do umacniania nasypów, skarp, rowów, do budowli grobli, wyściełania dróg w okolicach błotnistych itp.'). Rzadziej odnajdujemy leksykę specyficzną dla włókiennictwa – 7 jednostek oraz bankowości i rzemiosła – po 6 terminów (np.: *borta* włók. 'taśma pasmanteryjna do lamowania, obszywania brzegów odzieży, zasłon, firanek itp.; lamówka, obszywka', *banknot* bank. 'pieniądz papierowy; bilet bankowy', *fladować* rzem. 'malować na drewnie lub kamieniu słoje imitujące naturalne'); zaś sporadycznie związaną z dziedziną chemii, z handlem, łowiectwem i mineralogią oraz urzędowe

²⁶ Jako znaczenie drugie pod hasłem *rotmistrz* w USJP zarejestrowano historyzm o treści 'w dawnym wojsku polskim od XV do XVIII wieku: dowódca rotty piechoty lub chorągwi jazdy, później szwadronu'.

– po 4 jednostki leksykalne (np.: *glejta* chem. ‘czerwona odmiana tlenku ołowiu stosowana głównie do wyrobu szkła ołowiowego, farb i kitu’, *hurt* hand. ‘sprzedaż lub kupno większych ilości towaru po cenach niższych niż w handlu detalicznym’, *flader* łow. ‘sznur z kolorowymi chorągiewkami rozwieszany wokół terenu polowania w celu zatrzymania w nim wytropionej zwierzyny’, *blenda* miner. ‘minerał, prosty, dwuskładnikowy związek siarki z metalem’, *szarwark* urz. ‘obowiązek dostarczania ludzi i wozów do robót publicznych, nakładany przez państwo na ludność wiejską, zniesiony w 1958 r.’); botaniką, geologią i leśnictwem oraz poligrafią – po 3 jednostki leksykalne (np.: *szalotka* bot. ‘roślina warzywna z rodziny amarylkowatych, o drobnych cebulkach używanych jako przyprawa kuchenna’, *cechsztyln* geol. ‘warstwa skał z młodszej epoki permu, składająca się m.in. z wapieni, dolomitów, soli kamiennej, łupków miedzionośnych’, *binduga* leśn. ‘teren nad jeziorem, rzeką lub kanałem wraz z przybrzeżną przestrzenią wodną, służący do składowania i przygotowania drewna do spławu’, *falcować* poligr. ‘składać zadrukowane arkusze papieru w format książki lub gazety’) oraz z ekonomią, górnictwem, hutnictwem, kulinariami, numizmatyką, rolnictwem/ogrodnictwem i zootechniką – po 2 jednostki leksykalne (np.: *ceduła* ekon. ‘publikowany codziennie urzędowy wykaz kursu walut, dewiz, papierów wartościowych lub cen towarów będących przedmiotem towarów giełdowych’, *szychta* górn. ‘czas pracy jednej grupy górników w obrębie doby’, *fryszarka* hutn. ‘dawny piec do fryszowania surówki żelaza, podobny do dymarki’²⁷, *precel* kulin. ‘obwarzanek o kształcie zbliżonym do ósemki’, *fenig* numizm. ‘drobna moneta srebrna, następnie miedziana w państwach niemieckich’, *graca* roln. ogr. ‘ręczne narzędzie służące do pielienia, przeredzania lub płytkiego spulchniania gleby’, *folblut* zootechn. ‘rasowy koń do jazdy wierzchem, wyhodowany w Anglii, koń angielski’). Pozostałe 10 germanizmów jednostkowo reprezentują słownictwo z zakresu architektury, biologii, geografii, medycyny, meteorologii, paleontologii, prawa, publicystyki, sportu i sztuki (dla przykładu: med. *felczer* ‘osoba wykonująca zawód zbliżony do zawodu lekarza, ale uprawniona do wykonywania jedynie prostych zabiegów’, paleont. *mamut* ‘słoń olbrzymich rozmiarów, żyjący w okresie lodowcowym w Europie, północnej Azji i Ameryce Północnej’ i szt. *blejtram* ‘rama drewniana do naciągania i przybijania płótna lub papieru, na których ma być malowany obraz; krosna malarskie’).

²⁷ *Fryszowanie* – in. rafinacja (WSWO).

Słownictwo terminologiczne – naukowe i zawodowe – w około 1/6 zasobu uległo zmianom semantycznym, tj.:

– specjalizacji (której m.in. uległ dawniejszy polisem *burta*, oznaczający w połowie XIX wieku cztery obiekty materialne o różnym przeznaczeniu, tj.: 1) ‘brzeg okrętu v. statku, po którym się chodzi’, 2) gorz. ‘kocioł, w którym się przez godzin kilka gotuje brzeczek, w celu przerobienia jej na piwo, tj. w którym się odbywa ostatni proces warzenia piwa, po czym ono się ochładza i beczkuje’, 3) ‘dwa podłużne brzegi czółna’, 4) ‘brzegi kanału, rowu’, a dziś identyfikuje boczną ścianę / bok środków transportu wodnego, powietrznego i kołowego, czyli statków i okrętów, samolotów i samochodów);

– generalizacji (np. widocznej w zmienionym zakresowo znaczeniu wyrazu *helm* – dawniej związanego z wojskowością jako ‘szyszak, przyłbica’, zaś współcześnie oznaczającego ‘ochronne nakrycie głowy, zwykle metalowe lub skórzane, używane przez żołnierzy, strażaków, górników itp.’);

– metaforyzacji (jak np.: w wypadku hasła *fajerka* wskazującego dawniej – zgodnie z rejestracją w *Dykcjonarzu* – 1) ‘naczynie z ogniem do ogrzewania potraw’, 2) ‘kadzielnicę’, 3) ‘donicę, wazon’, a dziś identyfikującego w języku potocznym ‘krążek żeliwny lub jedną z kilku obrączek żeliwnych zamykających lub zmniejszających otwór w płycie kuchennej lub piecyku’).

Zmianom znaczeniowym częściowym natomiast uległo 48 germanizmów dawniej neutralnych, a dziś nacechowanych stylistycznie jako książkowe – 27 jednostek i potoczne – 21 jednostek leksykalnych. Do słownictwa starannego zaliczamy m.in. wyrazy, jak: *cyferblat* książk. ‘tarcza zegara’, *fochy* książk. ‘dąsy, grymasy, kaprysy’, *oferować* książk. ‘składać ofertę, proponować coś, np. kupno, usługi’ itp.; zaś do słownictwa codziennego, np.: *cyngiel* pot. ‘język spustowy w ręcznej broni palnej, którego pociągnięcie powoduje strzał; spust, kurek’, *durszlak* pot. ‘naczynie kuchenne o dziurkowanym dnie, służące do odcedzania; cedzak’, *feler* pot. ‘defekt, usterka, wada’ itp.).

Przekształcenia znaczeniowe w obrębie analizowanych germanizmów, bez względu na ich zakres, przebieg procesów językowych i motywację, świadczą o aktywnym uczestnictwie badanych wyrazów w kontaktach interpersonalnych i aktach komunikacji. Przeobrażenia semantyczne dowodzą, że badane wyrazy zyskiwały akceptację użytkowników języka polskiego na różnych poziomach ich aktywności społecznej. Ich

percepcji służyć mogły również rozwiązania zastosowane przez autora *Dykcjonarza*, Michała Amszejewicza, który na początku artykułu hasłowego w wypadku ponad pięćdziesięciu haseł (ok. 6% badanego materiału leksykalnego) umieścił również formy wariantywne jako – z dużą dozą prawdopodobieństwa – w polszczyźnie połowy XIX wieku współwystępujące. Dotyczy to przede wszystkim zapożyczeń z języka niemieckiego o różnym stopniu asymilacji słowotwórczej, m.in. w wypadku takich dubletów, jak np.: *bajkalit* i *bajkalsztein* min. ‘zielony talk, kamień’, *banknot* i *bankocetel* ‘bilet bankowy, pieniądz papierowy’, *grabsztych* i *grabsztykiel* ‘rylec’, *kapelmajster* i *kapelmistrz* ‘przełożony nad kapelą muzyczną, dyrygujący muzyką, orkiestrą’, *lofpas* i *laufpas* ‘odprawa, odpędzenie ze służby, pozwolenie do opuszczenia służby i udania się gdzieindziej’ itp.; ale również wariantywnego zapisu w polszczyźnie, czego przykładem mogą być pary *blajwas* i *blejwas* ‘biała farba, wielce używana w malarstwie, gdyż zmieszana z pokostem pokrywa nieprzezroczystą powłoką ciała nim pociągnięte; jest to węglan ołowiu rozmaitemi sposobami otrzymywany sztucznie na fabrykach’, *bret* i *bryt*²⁸ 1) ‘szerokość materii albo postawu sukna, płat, pasmo’²⁹, 2) fig. ‘obszar, przestrzeń’, *feldspat* i *feldszpat* min. ‘nazwa minerału składającego się z krzemianu, glinki i potażu’, *gerada* i *gierada* 1) praw. ‘wyprawa, przywianek, co dają pannie przy posagu’, 2) zam. ‘naczynia v. narzędzia rzemieślnicze, posp. grat, szczerbuch domowy, naczynia’³⁰, a także form fleksyjnych, jak w wypadku par alternatywnych *buks* i *buksa* 1) ‘rura żelazna albo spiżowa wewnątrz piasty’, 2) ‘refa v. obręcz żelazna około czopów, rękojeści; refa do spajania dwóch rur do wody’³¹ czy *faleder* i *faledra* ‘skóra od wewnętrznej strony wyprawiana, wewnętrzną stroną na wierzch obrócona, mianowicie końska, jałowicza’³² bądź *szram* i *szrama* ‘blizna, bruzda od rany, osobliwie na twarzy’ itp. Analizowane dublety charakteryzują się różnym stopniem upowszechnienia w polszczyźnie, jako formy recesywne, progresywne i efemerydalne, co jest w polszczyźnie zjawiskiem dostrzeganym od początków kształtowania jej zasobów leksykalnych (zob. Szczaus 2005).

²⁸ Tu również *breta* i *bryta*.

²⁹ *Postaw sukna* – zwój sukna o długości, w jakiej schodzi z warsztatu tkackiego (SW).

³⁰ *Szczerbuchem* domowym najprawdopodobniej nazwano tu naczynia domowe, *ku-chenne*.

³¹ *Refa* – tu w znaczeniu ‘opaska żelazna’ (SW).

³² *Jałowicza* skóra – z jałowicy, młodej krowy, która jeszcze nie rodziła; być może to samo co *cielęca* (SW).

W *Dykcjonarzu* Michała Amszejewicza, rejestrującym słownictwo obcego pochodzenia żywotne w polszczyźnie połowy XIX wieku, jego autor zarejestrował ponad osiemset jednostek leksykalnych (838 w 633 artykułach hasłowych, obejmujących 511 monosemów i 122 polisemy o dwóch i więcej znaczeniach) obecnych w leksyku w wyniku interferencji języka polskiego i niemieckiego. Ich przyporządkowanie funkcjonalne jest różnorodne, z dominującą leksyką specjalistyczną.

Analizowane słownictwo w połowie XIX wieku było przyporządkowane funkcjonalnie różnym dziedzinom aktywności, w pierwszej kolejności rzemiosłu – 155 jednostek leksykalnych (18,5%), następnie wojskowości i jej organizacji – 93 jednostki leksykalne (11,1%), kupiectwu i jego specyfice, aspektom handlowym i finansowym – 72 jednostki leksykalne (8,6%). Pozostałe 518 jednostek leksykalnych (61,8%) odnajdujemy jako rozproszone w leksyku kolejnych kilkudziesięciu specjalności, jak na przykład flisactwo, górnictwo, hutnictwo, leśnictwo, meteorologia, ogrodnictwo, sztuki piękne i inne.

Zarejestrowane w *Dykcjonarzu* w połowie XIX stulecia słownictwo pochodzenia niemieckiego charakteryzuje się znaczną recesywnością, skoro do początków XXI wieku z 838 analizowanych jednostek leksykalnych różnicowaną żywotność zachowało 321 (38,3%), a 517 (61,7%) przeszło do archiwum językowego polszczyzny. Znalazły się tam zarówno, za pożyczenia cytatowe (jak np.: *dycht* 'w sam raz', *flintglas* 'białe szkło', *hausknecht* 'stróż domowy, służący w oberży', *kamerher* 'pierwszy dworzanin' itp.), jak i słownictwo zasymilowane graficznie i fonetycznie (jak np.: *brantownik* 'wypalacz złota i srebra', *fakiel* 'pochodnia', *froklarz* 'handlarz drewnem', *karnes* 'gzyms' itp.). Kolejne 81 jednostek leksykalnych (9,7% analizowanego materiału) zarejestrowane w wykorzystanych w badaniu reprezentatywnych słownikach najnowszej polszczyzny kwalifikowane są jako wychodzące z użycia bądź funkcjonują głównie w odmianie pisanej języka jako historyzmy.

W pozostałym, żywotnym w polszczyźnie najnowszej analizowanym słownictwie źródłowo niemieckim (240 jednostek leksykalnych; 28,6%) dominuje leksyka nacechowana – terminologicznie (126 jednostek leksykalnych) oraz stylistycznie (48 jednostek leksykalnych); rzadziej są to wyrazy komunikacyjnie neutralne, zaliczane do słownictwa podstawowego (66 jednostek leksykalnych).

Analizowane germanizmy ulegały zmianom semantycznym, tj. specjalizacji, generalizacji, metaforyzacji i przeobrażeniom częściowym. Jako

przykład takich procesów można przytoczyć artykuł słownikowy pod hasłem *szlak*, w którym Michał Amszejewicz zgromadził sześć jednostek leksykalnych – w kolejności: 1) ‘paraliż, czyli utrata władzy w członkach ciała, apopleksja’, 2) ‘na ptaki klatka’, 3) ‘żużel’, 4) ‘ślad, trop, stopy’, 5) ‘brzeg, kraj czego, bramowanie’, 6) ‘krajka’ – z których w polszczyźnie współczesnej odnajdujemy ślad pierwszej (w związkach frazeologicznych *Niech to szlak trafi!* i *Szlak mnie trafi!*, czyli wykrzyknieniach nacechowanych potocznością) oraz czwartą i piątą, które uległy generalizacji i funkcjonują jako słownictwo książkowe³³.

Germanizmy w polszczyźnie XIX wieku stanowią fakt kulturowy i językowy, charakteryzujący się specyficznymi uwarunkowaniami, również w zakresie ich żywotności i funkcjonalności, na co wielokrotnie zwracał uwagę w swych pracach ich badacz – Bogusław Nowowiejski.

BIBLIOGRAFIA

SŁOWNIKI

- Dykcjonarz – Amszejewicz M., 1859, *Dykcjonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone, a mianowicie: w umiejętnościach, sztukach, tudzież w stylu prawniczym, administracyjnym, gazeciarskim, naukowo-filozoficznym, literackim i w potocznej mowie używane*, Warszawa.
- ESJP – Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa.
- BPGHII – *Bibliografia podręczna gramatyki historycznej i historii języka polskiego*. Cz. 2: *Słownictwo; Kontakty językowe*, 1981, opr. Z. Bukowcowa i M. Kucała, Wrocław.
- BPGHIV – *Bibliografia podręczna gramatyki historycznej i historii języka polskiego*. Cz. IV: 1979–1993, 2003, opr. Z. Bukowcowa, Kraków.
- NSEJP – Długosz-Kurczabowa K., 2003, *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- SW – *Słownik języka polskiego, 1900–1927*, pod red. J. Karłowicza, A. A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I–VIII, Warszawa.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, pod red. S. Dubisza, t. I–IV, Warszawa.
- WSWO – *Wielki słownik wyrazów obcych*, 2010, pod red. M. Bańki, Warszawa.

³³ Por. USJP. Tu znaczenie trzecie (‘żużel’) występuje pod hasłem *szlaka* o innej niż *szlak* podstawie źródłowej.

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Mańczak-Wohlfeld E., 1987a, *Najstarsze zapożyczenia angielskie w polszczyźnie*, „Język Polski”, z. 67, s. 25–31.
- Mańczak-Wohlfeld E., 1987b, *Efemerydy pochodzenia angielskiego w Słowniku wileńskim*, „Poradnik Językowy”, z. 2, s. 100–103.
- Mańczak-Wohlfeld E., 1988, *Anglicyzmy w Słowniku warszawskim*, „Język Polski”, z. 68, s. 24–29.
- Miodunka W., 1994, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989.
- Nowowiejski B., 1990, *Osobliwe zapożyczenia ze źródła niemieckiego w polszczyźnie ogólnej 1 poł. XIX wieku*, „Poradnik Językowy” 1990, s. 530–540.
- Nowowiejski B., 1992a, *Nieznane zapożyczenia ze źródła niemieckiego w polszczyźnie ogólnej 2 poł. XIX wieku (na materiale czasopism)*, w: *Studia nad słownictwem XIX wieku*, pod red. W. Kupiszewskiego, Warszawa, s. 136–148.
- Nowowiejski B., 1992b, *Uwagi o zapożyczeniach leksykalnych ze źródła niemieckiego w polszczyźnie 1 poł. XIX wieku*, w: *Słowiańsko-niesłowiańskie kontakty językowe*, pod red. J. Siatkowskiego, I. Dolińskiego, Warszawa, s. 113–121.
- Nowowiejski B., 1995, *Z dziejów ober(-) w języku polskim*, „Prace Filologiczne”, t. XL, s. 175–187.
- Nowowiejski B., 1996, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku (na materiale czasopism)*, Białystok.
- Peplowski F., 1989, *Przyczynek do chronologii pożyczek angielskich w języku polskim*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Sławistyka” 6, s. 202–212.
- Piotrowski T., 1994, *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa 1994.
- Skorupska-Raczyńska E., 1998, *Dykcjonarz Michała Amszejewicza jako ukryte źródło Słownika wileńskiego*, w: *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. IV, pod red. M. Białoskórskiej, Szczecin, s. 71–86.
- Skorupska-Raczyńska E., 2000a, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, Gorzów Wielkopolski.
- Skorupska-Raczyńska E., 2000b, *Anglicyzmy w „Dykcjonarzu” Michała Amszejewicza*, w: *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. VI pod red. M. Białoskórskiej, Szczecin, s. 203–224.
- Skorupska-Raczyńska E., 2001, *Dziewiętnastowieczne latynizmy progresywne w polszczyźnie XX wieku*, Gorzów Wielkopolski.
- Skorupska-Raczyńska E., 2004, *Dykcjonarz Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*, Gorzów Wielkopolski.
- Szczaus A., 2005, *Rzeczownikowe synonimy słowotwórcze w polszczyźnie XVI wieku*, Szczecin.
- Urbańczyk S., 1993, *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*, Kraków.
- Walczak B., 1991, *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii*, Poznań.
- Walczak B., 1995, *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań.

- Walczak B., 1997, *Z problematyki wpływów angielskich w polszczyźnie drugiej połowy XIX wieku (Rola Henryka Sienkiewicza w recepcji anglicyzmów)*, „Slavia Occidentalis”, 54, s. 123–131.
- Witaszek-Samborska M., 1992, *Wyrazy obcego pochodzenia we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*, Poznań.
- Witaszek-Samborska M., 1993, *Zapóżyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*, Poznań.
- Żmigrodzki P., 2009, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice.

**GERMAN LOANWORDS IN 19th CENTURY DYKCJONARZ
BY MICHAŁ AMSZEJEWICZ
(CONTRIBUTION TO STUDIES ON VOCABULARY OF FOREIGN ORIGIN
IN THE POLISH LANGUAGE)**

Abstract

Michał Amszejewicz in *Dykcjonarz*, which was a record of vocabulary of foreign origin used in the Polish language in the middle of the 19th century, recorded more than eight hundred lexical units (838 in 633 entries, which comprise 511 monosemes and 122 polysemes with two or more meanings) present in the lexis as a result of interference between the Polish and the German languages. Their functional allocation is diversified, with specialist lexis being dominant. Analysed vocabulary in the middle of the 19th century was functionally allocated to various areas of activity, firstly to crafts – 155 lexical units (18.5%), next to military and its organisation – 93 lexical units (11.1%), merchant's profession and its specifics, commercial and financial aspects – 72 lexical units (8.6%). The remaining 518 lexical units (61.8%) are scattered in the lexicon of another several dozens of specialties, such as rafting, mining, metallurgy, forestry, meteorology, gardening, fine arts and others.

Until the beginning of the 21st century, out of 838 analysed lexical units a diversified life cycle was preserved by 321 (38.3%), and 517 (61.7%) were transferred to linguistic archives of the Polish Language. In analysed vocabulary of German origin, actively used in the most recent Polish Language, biased lexis is dominant – in terms of terminology and style; less frequently these are words with a neutral character, regarded as basic vocabulary. Analysed Germanisms have also undergone semantic changes, i.e. specialisation, generalisation, metaphorisation and partial transformations.

Germanisms in the Polish Language of the 19th century are a cultural and linguistic fact, which is characterised by certain specific conditions, also in terms of the time of their use and functionality, which has been emphasised on numerous occasions by their researcher – Bogusław Nowowiejski.

Key words: lexis, lexicography, loanwords, history of the Polish Language